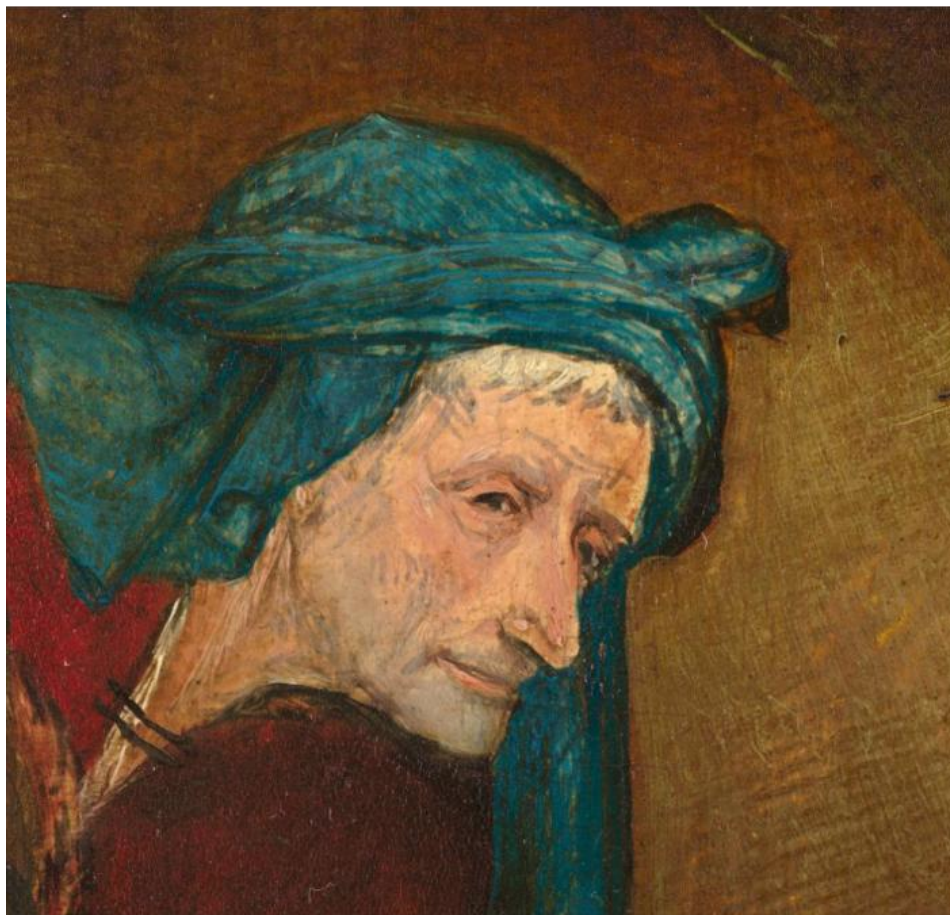

JHERONIMUS BOSCH EN SINT-ANTONIUS ABT

Sint-Antonius (251-356), Egypte, woestijnkluizenaar

- ❑ ***VITA ANTONII*** / HET LEVEN VAN ANTONIUS (Athanasius, circa 365, Grieks) (Evagrius, vóór 374, Latijn)
- ❑ ***VITAE PATRUM*** / DE LEVENS DER VADEREN (anoniem, 4de – 15de eeuw, Latijn)
- ❑ ***LEGENDA AUREA*** / DE GULDEN LEGENDE (Jacobus de Voragine, circa 1260, Latijn)
- ❑ ***LEGENDA MIRABILIS*** / DE WONDERLIJKE LEGENDE (Alphonsus Bonihominis, 1341, Latijn)
- ❑ ***PASSIONAEL*** / HET LIJDEN VAN DE HEILIGEN (Gouda, 1478 / Utrecht 1480..., Middelnederlands)
- ❑ ***VADER BOECK*** / HET BOEK DER VADEREN (Zwolle 1490, Middelnederlands)

En de duivels kwamen terug, en zij scheurden hem met hun tanden en stootten hem met hun horens en sloegen hem met hun klauwen.

Zij voerden hem mee in de lucht en wierpen hem weer neer, zodat zij hem bijna doodden.

[*Passionael*, Gouda, 1478, Middelnederlands]

[Ook in: *Dat duytsche Passionail*, Keulen, 1485, Middelduits]

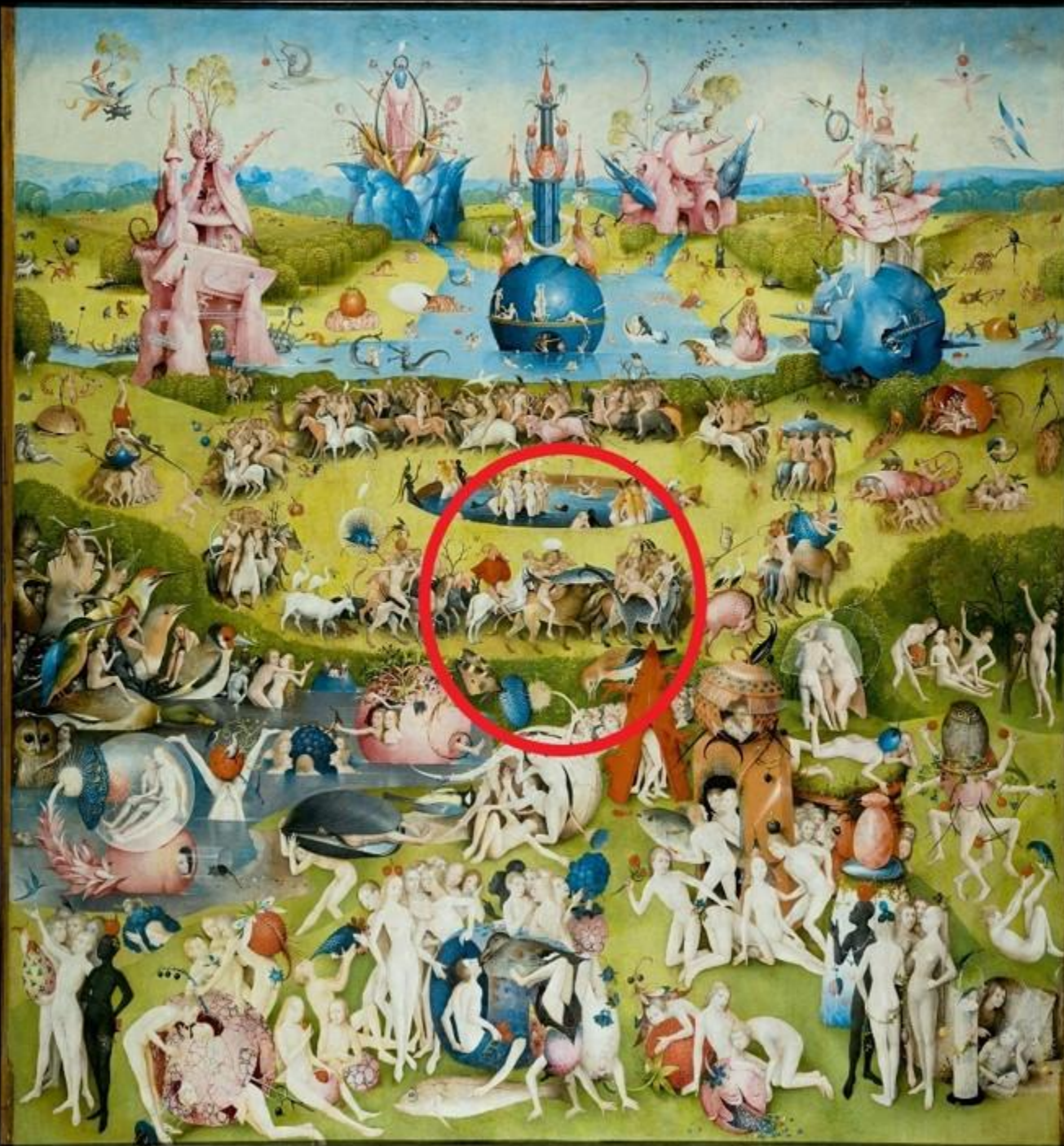
ult aines Kinds.

hie entführen i die tiefel i die luft.

BUGERIE

BUGEN

homofilie

bukken, buigen

In het Engels nog steeds: bugger

**Al datmen mach dencken gaet Marten beginnen
maer gheen ding can hij maken ree.
Daerom denck ick, als hij sijn wijf sal minnen,
soo breeckt die mast ter halver zee.**

(Roemer Visscher, 1614)

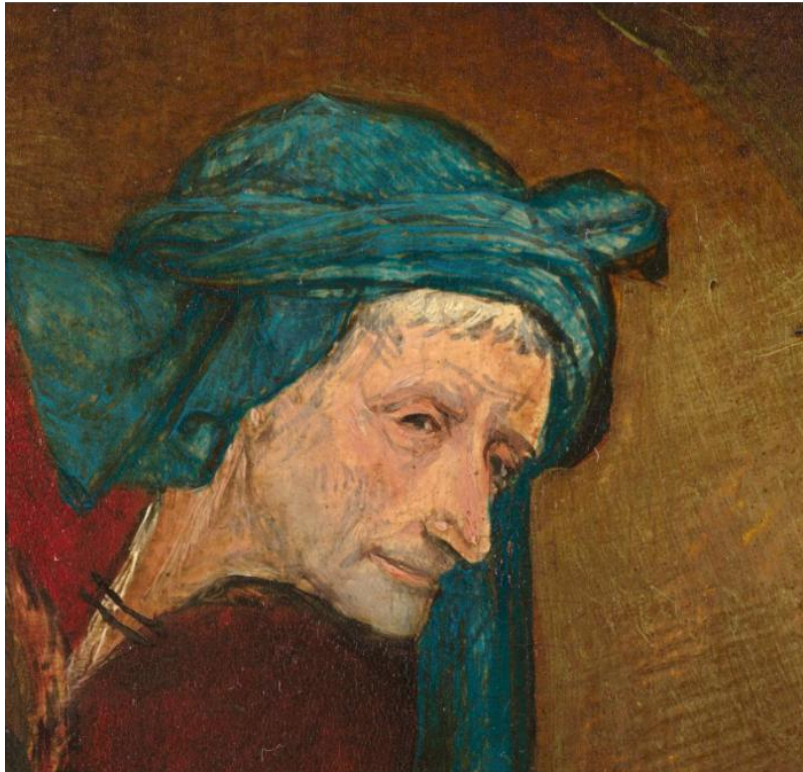

... en dus droegen **zijn broeders** hem
weg meer dood dan levend. En toen ze
allemaal sliepen, kwam Antonius weer
tot bewustzijn en vroeg hij **een van zijn**
knechten om hem terug naar het graf te
brengen.

[*Passionael*, Gouda, 1478, Middelnederlands]

ZELFPORTRET?

LISSABON

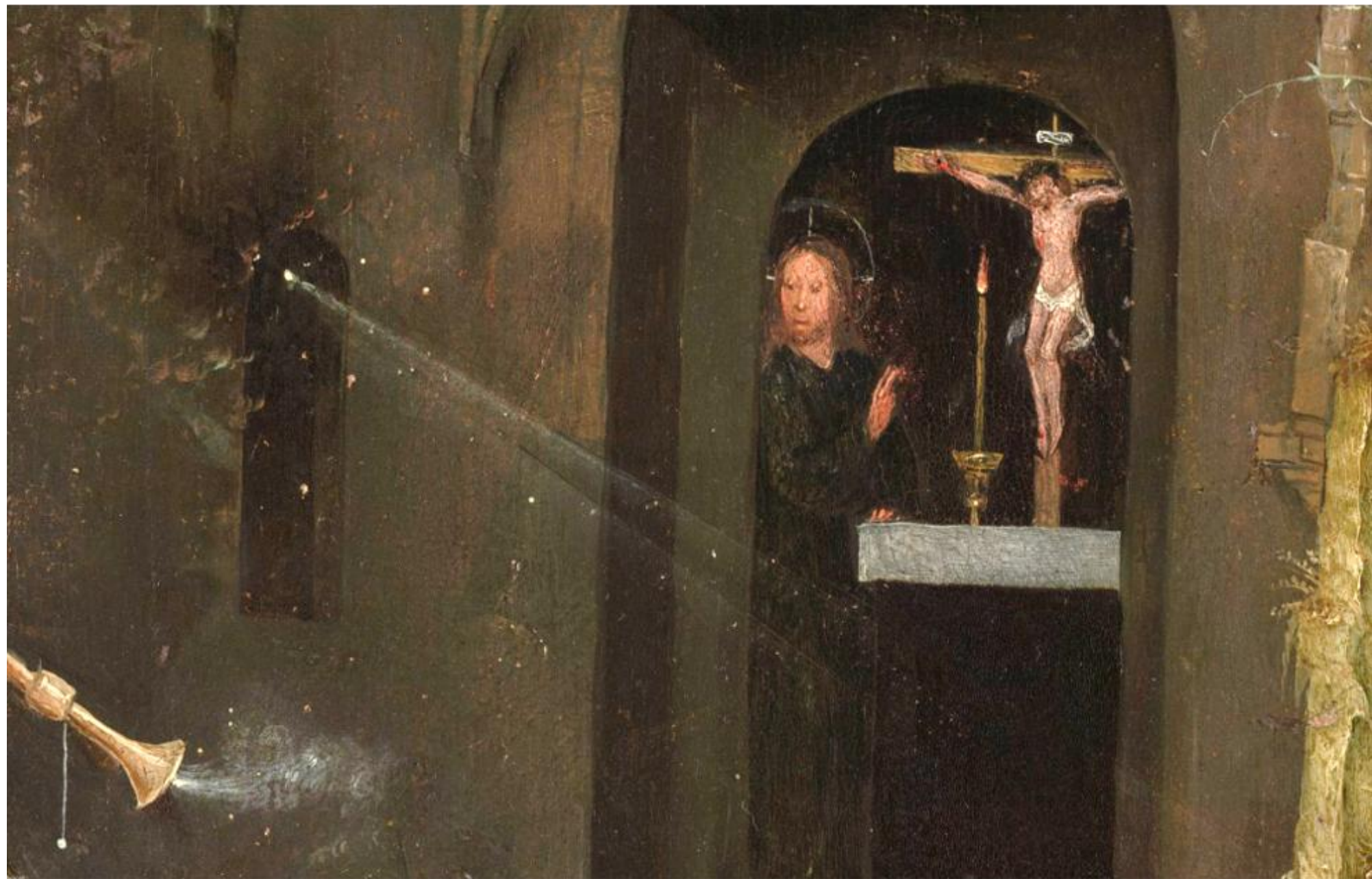
BRUSSEL

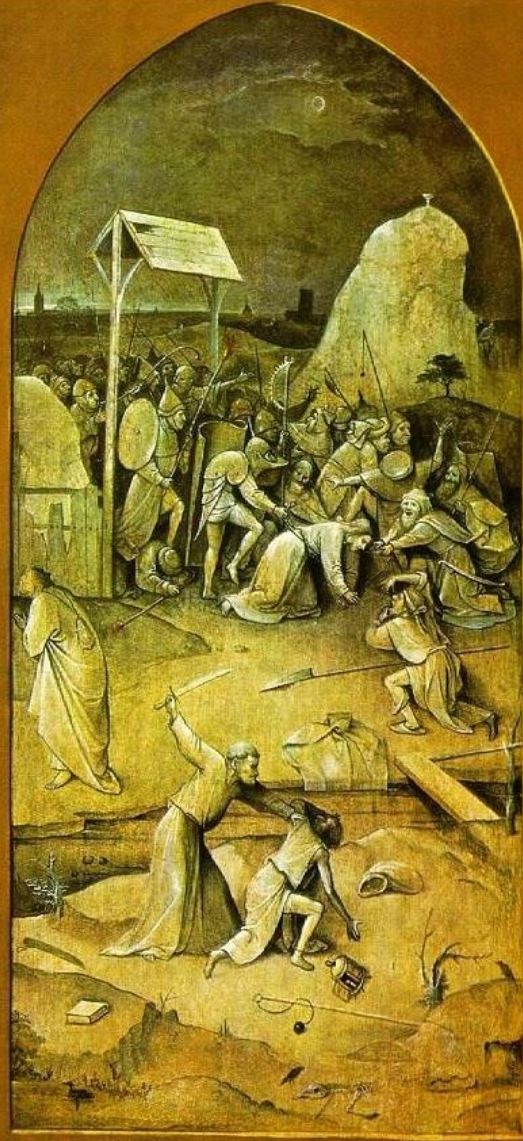

Als de duivels de ziel niet openlijk hebben kunnen bedriegen via onkuise gedachten, vallen ze op een andere manier aan. Dan vormen ze **bedrieglijke verschijningen in een poging om ons angst aan te jagen.**

[Vita Antonii, hoofdstuk 23]

Maar de duivels, die niets kunnen, **voeren een soort toneelstukje op: ze veranderen van gedaante en jagen kinderen schrik aan met de **illusie** van hun troep en hun vermommingen. Maar dat maakt hen des te verachtelijker. Hij die niets vermag, zoals de duivel, tracht indien nodig angst te veroorzaken door middel van **illusies**.**

[Vita Antonii, hoofdstuk 28]

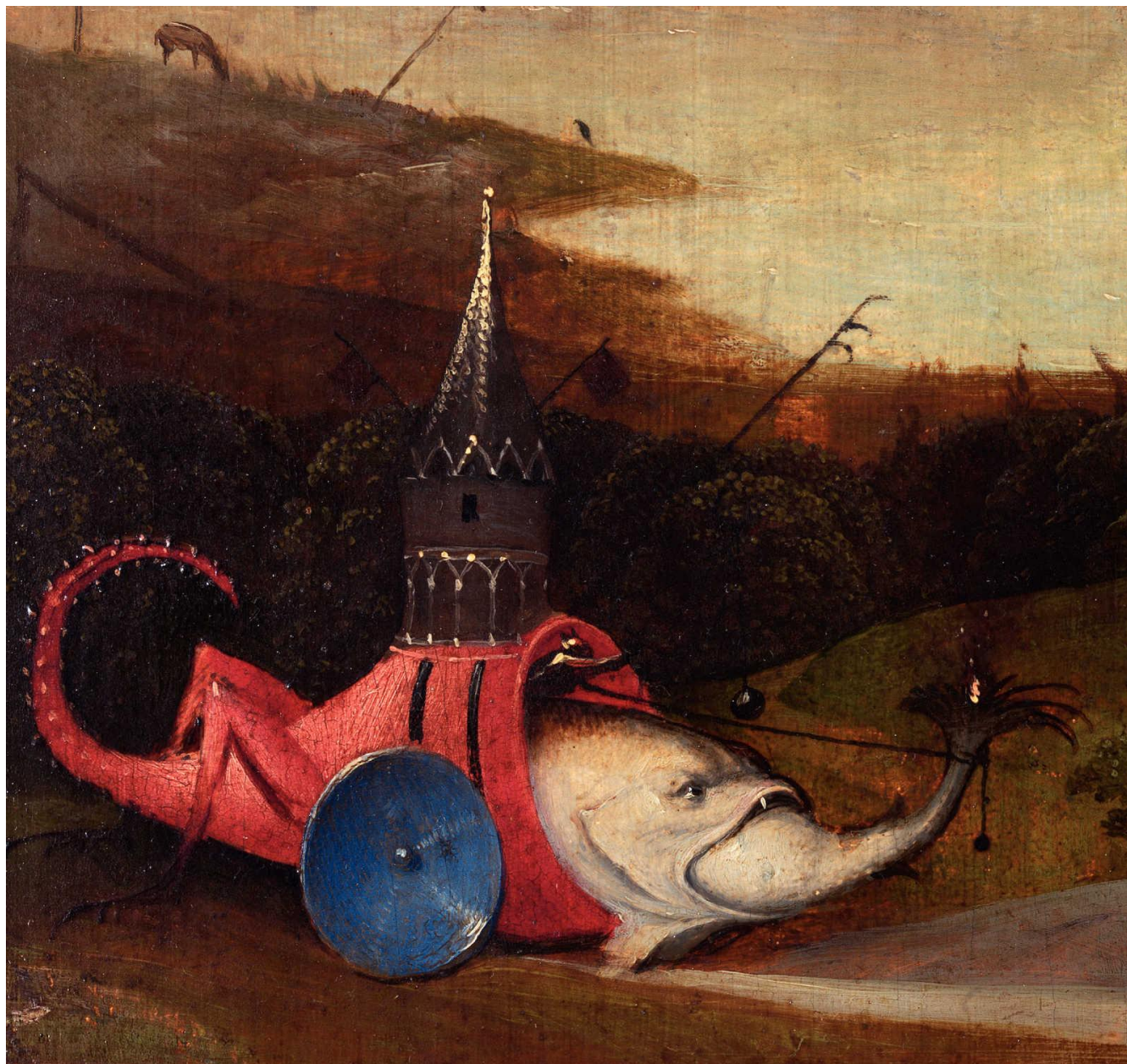

Zoals vissen doodgaan als ze te lang op het droge blijven, zo is het ook met monniken. Wanneer die bij jullie verblijven en het er van nemen, verslappen ze. Zoals vissen in de zee thuishoren, zo moeten wij snel naar de bergen, want als wij het te gemakkelijk hebben, vergeten wij onze toewijding aan de monastieke levenswijze.

**Wat was Antonius toch geduldig en nederig van aard!
Want ondanks zijn roem had hij grote eerbied voor de
kerkelijke hiërarchie en wilde hij elke geestelijke de
voorrang geven. Voor bisschoppen en priesters boog hij
gewillig het hoofd, en als er eens een diaken bij hem
kwam voor een nuttig woord, gaf hij hem zo'n nuttig
woord maar liet het bidden aan de ander over, altijd
bereid om zelf wat te leren.**

[Vita Antonii, hoofdstuk 67]

**Terstond veranderde de schone in een
zwart varken.**

[Dirk Bax, *Ontcijfering van Jeroen Bosch*, 1949, p. 8]

Anthonius droevich ende onmachtich
te wederstaen hare valsche stricken die
becoringhen alsoe dat hij yet beweghen
ende gheneyghet daer toe wert. **E**nde
doe si sach dat hij vreselede ende veruaert
wert om dat te beghinnen **D**oe neyghet
de si haer een weynich tot hem ende ley
de haer hant op zijn hoefte ende woude
hem trecken **D**oe hielt die heylighe vader
Anthonius sine oorde crachtelike mit bei
de sine handen ende sprack laet of wāt

van deser stemmen so wert dat helsche
wijf doe voer sine oghē een swert berch
Ende van haerre siden brack vut een
uaderlyc gheschrey ende een gruthe
roock ende stonck **E**nde alle dye boose
gheesten die erst op die stede ghesien wa
ren in die forme ende ghelijckenisse van
vrouwen ende van mānen die quamen
doe voert ende riepen veruaerlijcke. **O**
du boose oude **O** du schalcraftighe ghe
stubbe hoe hebstu onse herten bedroeft

berch (gecastreerd varken)

berch (berg)

ma tremelacta * est *. Tamen incepit * iterum temptare eum et ⁵
inquirere ⁶ scapulare ac auferre ⁷ ab eo : et ⁸ non poterat manu
tremula eum continere sicut prius. Tunc S. Anthonius cognovit
ipsam esse dyabolum et portoritus est ualde ⁹ et dixit ei : « Nunc
congratulari quod tu es inimicus. » Et clamavit vociferando tanta vir-
tute qua potuit dicens : « O Domine Iesu Christe, adiuua me,
succurre michi cito, ne derelinquas me. » Ad hanc vocem facta
est mulier ante oculos eius sicut mons niger ¹⁰ et grossus, et de late-
ribus eius erumperunt ¹¹ ignes et evaporaverunt ¹² fumi terribiles.
Et conveniunt contra sanctum ad bellum omnes demones qui
ante visi fuerunt in civitate ad similitudinem hominum et mulie-
rum, et clamaverunt simul universi terribiliter : « O senex inique,
pulvis ¹³ nequam, terra infima, ecce viribus tuis conturbasti fun-
ditus ¹⁴ mentes ¹⁵ nostras ¹⁶ ; laqueos nostros ¹⁷ et recia confregisti,
†adumasti ¹⁸ captelam (2). » Et statim ¹⁹ cum ²⁰ ululatibus validis ²¹
tumultum impetuosum fecerunt et irruerunt super eum et verbera-

Het Lissabonse Antonius-drieluik is samen met het Tuin der Lusten-drieluik niet alleen één van de absolute topwerken van Jheronimus Bosch, maar tevens één van de meest weerbarstige en minst goed begrepen schilderijen uit het oeuvre van de Brabantse meester. Indien echter talrijke details van Antonius' kwellingen op Bosch' triptiek raadselachtig blijven in onze moderne ogen, dan komt dit waarschijnlijk omdat wij het schilderij niet bekijken met de cultuurbagage en de religieuze achtergrond van Bosch en zijn laatmiddeleeuwse tijdgenoten. Het enige wat men kan doen, is in de eerste plaats goed kijken naar wat Bosch op zijn panelen schilderde, vervolgens zich zoveel mogelijk vertrouwd maken met de cultuurhistorische context waarbinnen Bosch leefde en werkte, en ten slotte – indien men dat wenst – zich aan een interpretatie wagen, steunend op zoveel mogelijk degelijke en overtuigende argumenten die de tanden van de kritiek kunnen doorstaan.

In deze monografie heeft Eric De Bruyn alle interessante resultaten van de vroegere Bosch-literatuur rond het Lissabonse Antonius-drieluik verwerkt, en tegelijk presenteert hij een in vele opzichten nieuwe en grensverleggende iconografische interpretatie van de triptiek. Dit laatste gebeurt door het schilderij te bekijken met de ogen van een laatmiddeleeuwer en aan de hand van diens kennis over Antonius. Op die manier wordt duidelijk dat Bosch zich grotendeels heeft laten inspireren door passages en motieven uit de legendevorming rond Antonius, maar dat hij deze heeft aangepast aan wat blijkbaar toch wel zijn oorspronkelijk 'concept' kan genoemd worden: hij laat de duivel zaken die Antonius dierbaar zijn, parodiërend profaneren en denigreren, uiteraard met de bedoeling om de heilige te kwellen.

Dit boek richt zich overigens niet alleen tot lezers die geboeid worden door Bosch, maar tevens tot hen die aangesproken worden door de figuur van Sint-Antonius Abt. In een apart hoofdstuk wordt een overzicht geboden van de middeleeuwse literatuur rond Antonius die voor Bosch en zijn tijdgenoten bereikbaar was. Nooit eerder werden zoveel (vaak moeilijk bereikbare of enkel in het Latijn, Middelnederlands of Middelduits geschreven) middeleeuwse bronteksten rond de heilige in een overzichtelijke synthese aan de lezer gepresenteerd. Bovendien wordt aandacht besteed aan de talrijke zestiende-eeuwse (deel)kopieën van het Lissabonse drieluik en komen een aantal interessante Antonius-werken uit de zestiende-eeuwse Bosch-navolging aan bod.

Jheronimus Bosch Art Center

Eric De Bruyn
(Antwerpen, 1955)
promoveerde in 2000
met een proefschrift
over Bosch' Hooiwa-
gen-drieluik en de
Rotterdamse Mars-
kramer-tondo. Hij
publiceerde talrijke
boeken, catalogusbij-
dragen en artikelen
over Bosch en is lid
van de Wetenschap-
pelijke Adviesraad
van het Jheronimus
Bosch Art Center in
's-Hertogenbosch.

AL HET VERNUFT VAN DE DUIVEL

AL HET VERNUFT VAN DE DUIVEL

Jheronimus Bosch'
Antonius-drieluik

Eric De Bruyn

Jheronimus Bosch Art Center